

לב להבין

הבנה ועיון במקרא על סדר פרשת השבוע

לב הדברים – ביאורי מקראות

אלה, יעוד לך או יעוד לבנך או פדיה, או אינו אלא שארה כסותה ועונתה, אמרת, אי אפשר, שאין הדבר אמור אלא בעבריה."

ואם כן צריך להבין – מדוע הפסיק הכתוב בינתיים ב'אם אחרת ייקח לו', ובכך נתן לנו מקום לטעות כאילו מדבר בג' חיובי האישות.

וכדי ליישב דבר זה, יש להקדים ולהבין בכללותו את כל ענין אמה העבריה – מה בין מכירתה לעבדות לכך שיכול לייעדה, לו או לבנו. ולא זו בלבד אלא דאמרינן גם דהיעוד הוא מכסף מכירתה ממש, וכל הרואה יתמה – מה בין כסף מכירתה לכסף קידושיה.

אבל העולה מהדברים הוא שמעיקרא כל מכירתה לאדון זה – ביסודה לצורך נישואין היא, ותקופת העבדות נועדה כדי לבדוק ולברר עד כמה תצלה היא במלאכת הנשים. והיה בסוף תקופה זו – או שתמצא חן בעיניו וייעדנה לו או לבנו, או שישלחנה חנם אין כסף, אחר שלא רצה לייעדה. ועל כן גם שייך למימר שאם גמר בדעתו לייעדה – נתברר למפרע שלכך נועד כסף קנייתה.

ולפי זה נבין שיש משמעות לפסוק ככתבו וכלשונו: 'אם שלש אלה לא יעשה לה' – מתפרש גם כפשוטו על שאר כסות ועונה – אחר שכל תכלית מכירתה היה כדי שיעדנה לבסוף – לו או לבנו, והוא – כיון שבגד בה ולא נתחייב לה בשלשת אלו, שוב אינו זכאי להחזיק בה, ונצא הימנו חנם אין כסף.

והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדניו את אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וַעֲבָדוּ לְעַלְמָם (כא, ו)

משמעות עניין הרציעה היא להורות את הנאמנות העולמית לאדונו מעתה ועד עולם, אשר אין מתאים מלבטא סימן זה דווקא באוזן – שבה בא לידי ביטוי עיקר מהותו כעבד – בכך ששומע בקול אדונו, וכמו שמצינו 'חירשו – נותן לו דמי כולו', כיוון שכבר לא יצלה כלל לתפקידו כעבד.

ודרשת חז"ל בזה, היא גם בעומק דברים אלו – "אוזן ששמעה על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו – ירצע". דהיינו שבמעשיו הראה העבד כי נאמנותו ניתנת לאדונו יותר מאשר לאלוקיו, ועל ראוי להירצע, ולתת אות בגופו על דבר זה קבל עם ועולם.

אם אַחֲרֵי יָקַח לוֹ שְׂאֵרָה בְּסוּתָהּ וְעָנָתָה לֹא יִגָּרַע: וְאִם שְׁלֹשׁ אֲלֵהָ לֹא יַעֲשֶׂה לָּהּ וַיֵּצֵאָהּ חֲנָם אֵין כֶּסֶף: (כא, יא)

בפשטות קריאת הפסוק היה משמע כביכול בא לומר 'ואם שלש אלה לא יעשה לה' – היינו שאר כסות ועונה – ויצאה חנם אין כסף. אבל אחר שהכתוב מדבר באמה העבריה – בוודאי אי אפשר לומר כן, ופירשו חז"ל דקאי על ג' אופני היציאה – יעוד לו או לבנו או פדיה, שאם אלו לא יעשה לה, ויצאה חנם אין כסף: "מהו שלש

ויש להוסיף שגם בעומק הדברים - ג' יציאות אלו, מרומזות בג' חיובי האישות שלא נתחייב לה - שארה - כנגד מה שלא נפדתה, כסותה - כנגד מה שלא ייעדנה לבנו ונתחייב בנדונייתה כמשפט הבנות, ועונתה - כנגד מה שלא לקחה הוא לעצמו.

וְכִי יִצְּצוּ אֲנָשִׁים וְנִגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וַיֵּצְאוּ יְלֶדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן עָנוּשׁ יִעָנֵשׁ כְּאִשֶּׁר יִשִּׁית עָלָיו פֶּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בְּפִלְלִים: וְאִם אָסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ:

והנה אמרו על זה בחז"ל - "כאשר ישית עליו - יכול כמה שירצה, ת"ל ונתן בפלילים, מגיד שאינו משלם אלא על פי דיינים". ואם כן - צריך להבין מדוע בכלל נצרך לכתוב 'כאשר ישית עליו בעל האשה'.

והמתבונן יראה שכוונת הפסוק לחלק בין מקרה שאם לא יהיה אסון - שאז אין לנו אלא דין ממון, אבל כאשר אסון יהיה - דנים אנו בו דיני נפשות וחבלות.

במקרה הראשון - נאמר 'כאשר ישית עליו בעל האשה' - ואיכא כאן תרתי לרבנותא, ראשית שצריך לשלם לבעל האשה ולא לאשה עצמה, אחר שאין לנו כאן אלא דין ממון. ולמעלה מזה - הדבר מסור לתביעתו, ואם לא יתבענו, אין בית דין מחוייבים להוציא ממנו. מה שאין כן אם אסון יהיה - שאז מצווים בית דין - 'ונתת נפש תחת נפש', שחייבים אנו להענישו, גם בלא שיתבעוהו. וכן 'עין תחת עין' - לבעל האבר, דהיינו לאישה שהיא עצמה ניזוקה, ולא לבעל.

וְכִי יִגַּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ וָמָת וּמָכְרוּ אֶת הַשׁוֹר הַחַי וְחָצוּ אֶת פִּסְפּוֹ וְגַם אֶת הַמֶּת יַחְצוּ: אוּ נִדְּעָ כִּי שׁוֹר נִגָּח הוּא מִתְּמוֹל שְׁלֹשָׁם וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעָלָיו שְׁלֹם יִשְׁלֹם שׁוֹר תַּחַת הַשׁוֹר וְהַמֶּת יִהְיֶה לוֹ (כא, לה-לו)

מעיון בלשון המקרא נוכל להבין את עניינו של שור תם ומדוע משתלם מגופו. שהנה יש להבחין שביחס לשור תם כתב הפסוק - 'כי יגח שור איש את שור רעהו' - דהיינו דייחס הכתוב כל המעשה לשור. ואילו גבי מועד נכתב - או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשום - ולא ישמרנו בעליו - כאן כבר מיוחס המעשה לבעלים שלא שמרהו כראוי.

וכך מתקיים הדבר במציאות - דשור תם אינו משתלם אלא מגופו, כיוון שאין כאן תביעה על הבעלים שלא שמרהו כראוי, אבל אם נודע מתמול שלשום כי שור נגח הוא, שלם ישלם ממיטב כספו - על פשיעתו שלא ישמרנו.

וְכִי לְאֱלֹהִים יִהְיֶה בְּלִתִּי לִי לְבָדוּ: וְגַר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם: כָּל אֱלֹמָנָה וְיִתוֹם לֹא תַעֲנוּן: (כב, יט-כא)

יש להבין מדוע נקבצו כל איסורים אלו ונכתבו בחדא מחתא בלא הפסק פרשה.

והנה במה שנתן הכתוב טעם לאיסור עינוי הגר - 'כי גרים הייתם בארץ מצרים', באר הרמב"ן, שחומרת איסור עינוי האלמנה והגר נובע מכך שאין להם מכר וגואל - והאלוקים הוא מבטחם ומשענם היחיד, ועל כן קרוב הוא לשמוע זעקתם, כמו שנאמר (משלי כג י) "וּבְשִׁדִּי יְתוֹמִים אֶל תָּבֵא, כִּי גֹאֲלָם חֶזֶק הוּא יָרִיב אֶת רִיבָם אִתָּךְ". וזה כוונת הפסוק להזהיר 'כי גרים הייתם בארץ מצרים' - וכאשר שמע זעקת בני ישראל ששמו אליו מבטחו בהיותם מעונים במצרים, כן ישמע צעקת הגר, היתום והאלמנה, שאין להם משען אלא הוא.

ואם כך הם פני הדברים - יובן דהכל עניין אחד - 'זוכה לאלוקים יחרם' - להזהיר למי ששם מבטחו באלוהים אחרים - 'בלתי לה' לבדו' - שנודענו לשמו ולישועתו בעת קראנו אליו בארץ מצרים - ואשר מכך מתחייב גם חומר איסור עינוי האלמנה והגר.

אֱלֹהִים לֹא תִקְלָל וְנִשְׁיֵא בְּעַמֶּךָ לֹא תֹאָר: (כב, כז)

יש לעמוד על מה ששינה הכתוב בלשונו, ובתחילה כתב 'לא תקלל' ואחר כך - 'לא תאור'.

ויסוד החילוק הוא ש'קללה' היא מלשון קלון ופחיתות כבוד, ואילו 'מארה' היא מלשון פחיתות ומגרעת. וכלפי הנשיא והמלך שייך לומר שתשלח מארה במעשיו ובמלכותו - אבל כלפי הדיין (או האלוקים ממש, אחד מ"ד) אין שייך לשון של פחיתות ומארה, אלא רק מבקש לקללו ובכך להמעיש מכבודו.

לב לדעת – ענין בפרשה

וַעֲלֵה הָרִי סִינִי יִרְדֹּת וְדִבֶּר עִמָּהֶם מִשְׁמַיִם, וַתֵּתֶן לָהֶם מִשְׁפָּטִים יִשְׂרָאֵל (נחמיה ט, יג)

כבר נודע עניינו של ספר שמות כהיותו 'ספר הגאולה' – אשר בו עלו ונגאלו בני ישראל מעומק שיעבודם בתוככי טומאת מצרים עד לשובם אל מעלת אבותם והשראת השכינה בתוכם. כל מה שנכתב בזה הספר הוא כחלק מסדרי גאולתם ולקידתם לעם ה' – החל מניסי יציאת מצרים וקריעת הים, דרך ההתגלות במעמד הר סיני, עד הקמת המשכן והקרבת הקרבנות בתוכו – שאזי זכו שתשרה שכינה בתוכם. יוצאת מן הכלל היא פרשה זו של 'ואלה המשפטים', אשר כל הרואה אותה יבחין כי אינה עולה בקנה אחד עם עניינו של הספר, ולכאורה ראויה הייתה יותר שתיאמר כחלק מפרשת 'קדושים' תהיו' או 'כי תצא' – העוסקות בדינים ובמשפטים בין איש לרעהו.

והנה בפתיחת הדברים לא נאמר 'וידבר ה' אל משה', אלא היא פותחת במילים 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם'. ומכאן למדו חז"ל שבאה להוסיף על הראשונות, ונאמרה בתוך מעמד הר סיני – בין עשרת הדיברות להקרבת הקרבנות והרצאת הדמים. וכעת תגדל שאלתנו שבעתיים – כיצד מצאו את דרכם השור והחמור ממעמקי הבור – עד למרגלות הר האלוקים, ומדוע נאמרה פרשה זו, של דיני וריבות בני אדם, כחלק מכריתת הברית של קודשא-בריך-הוא וישראל בהר סיני.

והנה עשרת הדברים אשר דיבר ה' עמנו מתוך האש בהר סיני, מחולקים הם לב' חלקים, כפי אשר ייראה לכל. חמשת הדיברות הראשונות עוסקות במצוות כלפי המקום, ואילו חמשת הדיברות השניות עוסקות בחובות ודינים שבין אדם לחבירו.

ובזה נוכל להבין את סדר הדברים: מיד לאחר מעמד הר סיני נאמרו להם ב' פרשיות, תחילה נאמר להם – 'אתם ראיתם כי מן השמים דיברתי עמכם' – עניינה של פרשה זו היא כנגד מה שנאמר בחמשת הדיברות הראשונות – ההכרה בהוויית השם כאלוקי ישראל, ואשר מזה מתחייב שלא יעשו להם אלהי כסף ואלהי זהב – אלא רק מזבח גדול שיהיה מקום העבודה לכל בני ישראל. ומיד לאחר מכן נאמרה פרשה זו של 'ואלה המשפטים' – כהרחבה והשלמה של החלק השני של עשרת הדיברות – יסודות הדינים והמשפטים אשר בין איש לרעהו.

והנה עשרת הדיברות נכתבו אחר כך על שני לוחות הברית – שהיו מרכזו של משכן העדות – מקום השראת כבוד השכינה בישראל. יכולים אנו להניח שאם על דברים אלו נכרתה הברית עם בני ישראל, קודם לשאר דברי התורה והמצווה – אות הוא שאת המצוות הללו הגדירה התורה כיסוד ההשתייכות והחובה של כל איש ישראל לעם השם.

ואכן כאשר נתבונן נמצא שחמשת הדיברות הראשונות באמת עוסקות ב'אנוכי השם אלוהיך' ובהכרה במציאותו – אשר מזה מתחייב שנישבע בשמו, שנקדש את יומו ונכבד את הורינו השותפים במעשי הבריאה – ועל כן ראוי שבהם ועליהם תיכון הברית עם בני ישראל, ואלו החובות הבסיסיות ביותר המגדירות אותנו כבני עם השם. אבל חמשת הדיברות השניות, העוסקות במצוות שבין איש לרעהו, עדיין צריך לבאר מדוע נקבעו בבסיס השתייכותנו והכרתנו באלוקי ישראל.

ושאלה זו תגדל בחתימת הדיברות – "לא תחמד בית רעה, לא תחמד אשת רעה, ועבדו וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרֹוֹ וַחֲמֹרֹוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ". מלבד מה שתמהו רבים – כיצד בכלל שייך לצוות על הלב שלא יחמוד, יש לשאול מעבר לזה – מפני מה נקבעה מעלה יתירה זו כתנאי קיומי אשר מבלעדיו אין לאיש חלק בתורת ישראל, וכי קדמה חובה זו ל'לא תיקום ולא תיטור', ו'לא תונו איש את עמיתו'.

והנה זכינו שפתח לנו בזה ה'אבן עזרא' – והמשיל העניין לאיש כפרי ופשוט, שאם מעט דעת ניתנה בקרבו – לא יהיו לחמוד בליבו את בת המלך, באשר מבין הוא מעצמו כי היא אינה שייכת אליו ולהשגתו. וכן הוא הדבר הראוי להיות לכל מי שחדור באמונת השם ובהשגחתו עלינו – אשר מה שלא קיבל הוא – אות כי אינו שייך אליו כלל, ואל לו אפילו לנסות לחמדו לעצמו.

מלבד שיש בדברים אלו בכדי להורות לנו את הדרך המעשית לקיום מצווה זו, יש בכך גם כדי לבאר את עומק תוכנה ומשמעותה. אם יחמוד הכפרי, ואפילו בליבו, את בת המלך - אות הוא שאינו מכיר בחשיבות מעלתה ובסדרי המלוכה. ומכאן חומרתו של איסור זה, באשר הוא מהווה פגם באמון בהנהגת ה' בעולם. וכמו שסיים שם בלשונו הזהב: **על כן הוא ישמח בחלקו ואל ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו, כי ידע שהשם לא רצה לתת לו, לא יוכל לקחתו בכוחו ובמחשבותיו ותחבולותיו, ע"כ יבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשה הטוב בעיניו.**

והשתא דאתינא להכי - נתגלה לנו אור חדש להבין פרשה זו בפרט, ומשפטי ה' בכלל. בנוהג שבעולם שחוקי ודיני המשפטים נקבעו בידי בני האדם על מנת להגן איש על רעהו ולאפשר את הקיום בעולם - אשר בלא זה איש רעהו חיים בלעו. אבל יסוד משפטי התורה שונה מן הקצה אל הקצה - ונאמרו לא רק כחובה אנושית, אלא עומדים כחייב על כל אחד ואחד להכיר במציאות ובסדר שמנהיג הקב"ה בעולמו, ובכך שהכול עשה יפה בעיתו - למי שרצה יעשיר ולמי שחפץ ישפיל, ואל לו לאדם לבוא אחר המלך ולנסות לשנות כל אשר עשה.

נמצא שהדיברות הראשונות עוסקות ביסוד ההכרה ב'אנוכי השם', אבל הדיברות השניות עוסקות במעלה גדולה מאלו - ההכרה והאמונה ב'אנוכי ה' אלוהיך' - אשר נותן לך את כל צרכיך ומנהיג את כל מקריך. והכרה זו מחייבת לכל אלו - החל מהחובה הבסיסית של 'לא תרצח', להכיר בעצם קיומו של השני, ועד המעלה הנעלה של 'לא תחמוד' - אשר בה מתבטא האמונה השלימה שכל אחד ואחד מונהג בהשגחה פרטית ומיוחדת, ומקבל מקונו את כל צרכיו.

ובזה נוכל לבאר בס"ד את העניין שפתחה בו פרשת המשפטים - 'כי תקנה עבד עברי'. ראשית יש להבין - מדוע נבחר לגנב דווקא עונש זה של 'ונמכר בגניבתו'. ומעבר לזאת - ידועים דברי חז"ל "אוזן ששמעה על הר סיני 'לא יהיה לך אלהים אחרים' והלך זה ופרק מעליו עול מלכות שמים וקבל עליו עול בשר ודם - ירצע". ובסגנון אחר "אוזן זאת ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב' והלך זה וגנב - תירצע".

וכאן יש לתמוה, בשלמא על מה שהלך וקנה אדון לעצמו - יש מקום לרצעו עתה, אבל מה המקום להענישו עתה על מעשה הגניבה, שעבר עליה לפני עידן ועידנים. ובכלל, אם התורה אינה רואה בעין יפה את עובדת הישארותו אצל האדון, מדוע באמת נותנת לו את האפשרות להמשיך כך.

אבל לפי המבואר יובן היטב - שהרי עצם הגניבה מהווה פגם בהכרה במציאות השם וב'אנוכי השם אלוהיך'. ועל זוהי הסיבה שנבחר דווקא עונש זה - להימכר בגניבתו ולהראותו מה בין להיות עבד ה' לבין להיות עבד לבשר ודם. אבל אם הולך זה ואמר 'אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני' - וחפץ הוא יותר בחיי עבדות זו, אות היא שעדיין לא הכיר במה שהיה צריך ללמוד - ועדיין מעדיף הוא להיות תחת הנהגת בשר ודם במקום להיות בצל עליון, ואם כן - באמת אין ראוי הוא לצאת מתחת עול אדוניו - ויעבדו לעולם.

על כתיבתה של פרשת משפטים כאן איתא בחז"ל - "ואלה המשפטים - מה כתיב למעלה מן הפרשה 'ושפטו את העם בכל עת' ואמר כאן 'ואלה המשפטים' והדברות באמצע, משל למטרונה שהייתה מהלכת הזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע, כך התורה דינין מלפניה ודינין מאחריה והיא באמצע". כאשר נתבונן נמצא ששני מטרות יש לאותו המשמר המלווה את המטרונה: מחד, הצורך הבסיסי להגן עליה ועל שלומה, אבל מעבר לזה - יש בכך משום כבוד ומעלת המלוכה.

כן הדבר בעניינינו - יש משמעות למשפטים גם לפני שניתנה תורה וגם לאחריה. ראשית לפני - כתנאי וכדרך ארץ שקדמה לתורה, שיהיה כבן אנוש מוסרי ונעלה, ובלא כן לא יהיה ראוי כלל לקבלה. אבל במתן תורה נתחדשה עוד בחינה מיוחדת בחיוב דיני המשפטים - 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם' - לפניכם ולא לפני עכו"ם, כי מעלה רמה זו נמסרה אך ורק לבני העם הנבחר - ומחייבת אותם להכיר באלוהי ישראל המנהיגם בכל תהלוכות חייהם.

להערות והארות ולקבלת הגיליון ניתן לשלוח הודעה לכתובת: levleovin@gmail.com